

УДК 94(477): 355.089 «1941/1944»

А.О. ДАНИЛОВА

**ВИРІШЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО ПИТАННЯ УЧАСНИКАМИ РАДЯНСЬКОГО РУХУ
ОПОРУ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ**

Данілова Анна Олександрівна – аспірант Донецького національного університету

У статті основна увага приділена вирішенню продовольчої проблеми учасниками радянського Руху опору на окупованій території України. Проаналізовано залежність характеру харчування й джерел надходження продовольства від бойової діяльності формувань та етапів розвитку партизанського руху.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, партизанські загони, продовольча проблема.

В статье основное внимание уделено решению продовольственной проблемы участниками советского Движения сопротивления на оккупированной территории Украины. Проанализировано зависимость характера питания и источников поступления продовольствия от боевой деятельности формирования и этапа развития партизанского движения.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, партизанские отряды, продовольственная проблема.

The article is concerned with decision of a provisions problem by participants of the Soviet Resistance movement on an occupied territory of Ukraine. Dependence of character of a food and sources of receipt of the foodstuffs on fighting activity of formation and a stage of development of partisan's movement is analysed.

Keywords: the Great Patriotic War, partisan formations, food problem.

© А.О. Данілова, 2013

Постановка проблеми. У сучасній історичній науці увага до проблем повсякденної історії зумовлена відсутністю рамок державних замовлень та методологічних обмежень. Дослідження повсякденності охоплює різноманітні часові рамки, соціальні верстви, регіони та ін. Не винятком є повсякденне життя в умовах війни, до яких людина пристосовується й обставини якої також стають буденністю. У «військовій повсякденності» життя великих партизанських загонів посідає особливе місце, адже партизани не є комбатантами у класичному розумінні, тому і їх повсякденність має власну специфіку, дослідження якої, на нашу думку, є досить цікавим та актуальним предметом дослідження.

Початковий період війни для розвитку радянського Руху опору був, як відомо, важким і складним не тільки внаслідок суто військових проблем, а й через невирішеність багатьох побутових питань, зокрема проблеми продовольчого постачання. Вирішення продовольчих питань були одними з найнеобхідніших повсякденних турбот партизанів, бо саме від них багато в чому залежала успішність партизанських дій в цілому, і способи вирішення саме цих проблем трактуються багатьма вченими як мародерство. Невизначеність становища партизанів у війні призвела до того, що вони, перебуваючи в тилу ворога, далеко не завжди мали можливість відбивати продовольство у представників окупаційної адміністрації, тому змушені були вдаватися до вилучення різних матеріальних цінностей у мирного населення.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблему продовольчого забезпечення учасників радянського Руху опору на окупованій території України дослідники вивчали уривчасто, фактично немає наукової праці, яка б охопила всі аспекти даної теми. Досить односторонньо й лише з негативного боку

представлено розв'язання даного питання в роботі А. Гогуна [21]. До найбільш узагальнюючої праці з цієї проблематики можна віднести колективну монографію під редакцією Ю. Ю. Кондуфора [29]. Окремі питання розглянуті у монографіях В. І. Кучера [27] та А. С. Чайковського [36].

Джерельна база дослідження, в першу чергу, складається з неопублікованих архівних джерел, що представлені звітами партизанських з'єднань [1–18]. Значна кількість матеріалу міститься в опублікованих спогадах, мемуарах та щоденниках колишніх командирів і комісарів загонів, зокрема В. Войцеховича [20], Г. Базими [22], Д. Медведєва [28], О. Сабурова [32], О. Федорова [35] та інших учасників радянського Руху опору. Саме мемуарна література дає додатковий, не завжди наявний в архівах, нерідко унікальний матеріал. Цінні для даного дослідження документи, що розкривають позицію уряду й Центрального Штабу Партизанського Руху (далі – ЦШПР) стосовно досліджуваної проблеми, містяться у збірці «Партизанський рух у роки Великої Вітчизняної війни» [31, 34].

Мета дослідження – охарактеризувати способи вирішення продовольчого питання учасниками радянського Руху опору під час Великої Вітчизняної війни. З означеної мети походять завдання, а саме: визначити основні джерела надходження продовольства до загонів, проаналізувати залежність характеру харчування від бойової діяльності формування та етапу розвитку партизанського руху.

Виклад основного матеріалу. На початковому етапі існування радянського Руху опору питання продовольчого постачання бійців вирішувалося доволі просто. Це пов'язано із малочисельністю загонів, а також існуванням у деяких районах продовольчих баз, закладених напередодні окупації. 5 липня 1941 р. ЦК КП(б)У ухвалив рішення щодо створення в усіх регіонах України, яким загро-

жувало вторгнення гітлерівських військ, партизанських груп і загонів, закладки в лісах баз продовольства й зброї. Згідно з ним у Чернігівській області близько закладено біля 200 баз [35, с. 16], у Путивльському районі Сумської області були створені дві великі бази [25, с. 10]. Такі самі бази були підготовлені і в інших районах області. У Київській області було створено 150 продовольчих баз [23, с. 193]. На базах одного з загонів Дніпропетровської області зберігалось 30 ц борошна, 20 ц жирів, 2 ц цукру та ін. продукти [24, с. 29].

Продовольчі бази почали закладати вже в період просування німецьких військ територією України, отже, географія їх розміщення охоплювала лише центральну та східну частини країни. До того ж, кількість закладених баз була досить незначною й врешті-решт їх невикористали за призначенням, бо викрили німці. Проте командир Чернігівсько-Волинського з'єднання О.Ф.Федоров говорив значення цих баз для розвитку Руху опору: «Якби ця робота не була зроблена, партизанським загонам, особливо в першій, організаційний період, довелося б зле» [35, с. 16].

У 1941 р. партизани використовували для харчування ресурси колгоспів, які німці перетворили на обшинні господарства, що дало можливість організувати планомірне постачання продовольством. Показовим є вчинок колгоспників с. Стрільники Путивльського району Сумської області, які після мітингу загону під командуванням С. А. Ковпака у відповідь на прохання бійців допомогти продовольством навантажили на підводи все зерно з колгоспної комори, вигнали зі скотного двору телят, відправили у загін цілий обоз продуктів [27, с. 159]. Таких прикладів можна навести безліч.

Труднощі в постачанні продуктами харчування стали різко проявлятися з зими 1941/1942 р. Цьому було кілька причин По-перше, у колгоспах майже закінчилися запаси сільськогосподарської продукції; по-друге, німці почали ретельніше організувати охорону пунктів зберігання продовольства, що пов'язано з виникненням труднощів із продовольчим постачанням на території Німеччини, а також прагненням ліквідувати партизанський рух; по-третє, Рух опору став більш масштабним, і для його продовольчого забезпечення необхідні були більш продумані й організовані дії.

Згідно з «Вказівками начальника ЦШПР начальника штабів партизанського руху про порядок постачання партизанів озброєнням, боеприпасами, продовольством» від 18 серпня 1942 р. «прагнення забезпечити все постачання партизанських загонів у централізованому порядку є неправильним», загонами повинні були й мали до цього всі можливості забезпечити себе за рахунок супротивника та місцевих ресурсів [34, с. 131].

Отже, перед командирами формувань постало завдання самостійно організувати централізоване постачання одиниць продуктами харчування, в результаті чого були створені так звані господарчі частини. До функцій цих підрозділів належали заготівля й розподіл продуктів і обмундирування відповідно до потреб стройових підрозділів; правильна організація в справі проведення господарчих

операцій для забезпечення формувань продуктами харчування, а коней – фуражем; створення й забезпечення роботи необхідних підсобних підприємств. Така система, на наш погляд, давала можливість створити постійний і перевірений склад заготовельників продуктів, і знижувала можливість прояву елементів мародерства, відомості про які стали надходити одразу ж після початку війни. Так, у повідомленні СД про ситуацію на Житомирщині в липні-серпні 1942 р. підкреслювалося: «Тут населення постійно скаржиться на те, що воно ночами під погрозою насильства піддається розграбуванню й вимаганням бандитів ...» [21, 365].

Таким чином, від забезпечення продуктами з колгоспних господарств постачання партизанів стало переростати у нові форми. З 1942 р. і до кінця нацистської окупації бійці в тилу німецьких військ забезпечувалися, в основному, з трьох джерел: по-перше, захоплювали трофеї в результаті розгрому складів окупантів, захоплення ворожих транспортів, обозів і гарнізонів; по-друге, одержували сільськогосподарські продукти від селян; по-третє, деякі продукти харчування виготовляли на власних господарствах. Крім того, іноді одержували посилки з продовольством із радянського тилу.

Найбільш розповсюдженим шляхом поповнення продовольчих запасів для учасників Руху опору стали трофейні продукти. «В українських степах заготовельні бази окупантів, їхні склади, особисті припаси комендантів, поліцейських щодня й щогодини ставали нашим здобутком», – пригадував М. І. Наумов [30, с. 23]. При захопленні населених пунктів партизани вилучали продукти з нацистських продовольчих складів. Так, Рівненське з'єднання № 2 з першого на друге листопада 1942 р. у м. Понорниця Чернігівської області захопило 12 складів [5, 157 арк.]. Влітку 1943 р. бійці Рівненського з'єднання ім. Щорса взяли з баз ворога в м. Овруч більше 800 пудів зерна й борошна, відбили з баз заготконтор більше 700 голів худоби [12, арк. 89]. Організували бійці також і засідки на німецькі обози. У такий спосіб з'єднання І. І. Шитова на шосейній дорозі Новоград-Волинський – Емільчине в результаті успішно проведеної операції захопило 24 підводи солі й ін. продуктів [18, арк. 76].

Кількість продовольства, захопленого у німців, була досить значною. Так, лише Сумським з'єднанням за період з 6.09.41 р. по 1.01.44 р. були захоплені наступні трофейні продукти: цукор 31 т, масло 16 т, вершки 33 т, сир 10 т, сіль 56 т, яєць 96000 шт., горілка 1508 цебер, рогатої худоби 3640 шт., свиней 504 шт., овець 3143 шт. [1, арк. 69 – 70]. Дані загального обсягу трофейного продовольства значно відрізняються, коливаючись від 12 371 т [29, с. 126] до 45 197 т [36, с. 274].

Значну частину необхідного продовольства учасники Руху опору отримували від населення окупованої території, допомога якого надходила трьома шляхами: планомірні господарчі операції, добровільні внески окремих громадян, допомога підпільників.

Кожне село обкладалося відповідним «продовольчим оброком», величина якого залежала від

розмірів самого формування та чисельності проживаючого населення, що у вітчизняній історіографії часто представлено як мародерство. На нашу думку, ця проблема не є такою однозначною і потребує подальшого вивчення. Інше питання, як ставилось населення до таких акцій і до яких наслідків це приводило.

У більшості випадків «партизанський оброк» не спустошував продовольчі запаси цивільного населення. Проте з початку 1943 р. серед партизанських з'єднань масово поширилося явище мародерства, на що неодноразово вказували й скаржилися представники ЦК КП(б)У начальнику Українського Штабу Партизанського Руху (далі – УШПР). З метою вирішення цієї ситуації 23 травня 1943 р. була проведена нарада партизанських командирів із представниками ЦК КП(б)У і УШПР, на якій була прийнята резолюція, згідно з якою: «Заготівлю продуктів у селян проводити тільки організовано, через існуючі господарські команди, які потрібно зміцнити найбільш свідомими, передовими бійцями й командирами» [21, с. 367]. У такий спосіб УШПР намагався скоригувати систему надходження продовольства до формувань.

Зазвичай планомірні господарчі операції за рахунок місцевого населення організовувалися помічником командира з'єднання, а безпосередніми виконавцями заготівель були госпчастини загонів. Госпчастини вели заготівлю продуктів через старостів сіл, які збирали у селян продукти й передавали їх представникам з'єднань. Кожен підрозділ мав свій план заготівель зернових культур, картоплі, овочів і худоби, для чого за кожною бойовою одиницею, залежно від її розмірів, було закріплено по 30 - 50 селищ.

Розповсюдженою була також добровільна допомога населення окупованої території партизанам. Так, жителі с. Семеховичі віддали бійцям близько тисячі яєць, масло, сало, сім мішків борошна, 50 буханців хліба [26, с. 93]. Допомога надходила як організовано від селянського колективу, так і одноосібно. Наприклад, житель хутора Скала Сергій Охрімчук систематично передавав до загону ім. Г.І.Котовського продукти харчування. Лише в липні 1943 р. він доставив туди два мішки борошна, 42 кг солі, пригнав у ліс свиню [27, с. 164]. Іноді партизани сплачували населенню гроші за отримані продукти харчування. Так, у с. Нова Гута бійці з'єднання під командуванням С. А. Ковпака за один літр молока сплачували один рубль, за десять яєць – три рублі [2, арк. 19]. Проте частіше допомога була безкорисливою.

Кількість продовольства, що надходило від населення, було досить значним. Так, лише з'єднання під командуванням С. Ф. Маликова понад половину загальної кількості продовольства одержало у вигляді допомоги від населення. За весь час існування з'єднання населення Житомирської області передало формуванню 637 т зерна й хліба, 86 т м'яса, 35 т жирів, 64 т різних круп, 913 т овочів [36, с. 275]. Передусім партизани брали в населення ті продукти харчування, які неможливо було захопити на складах ворога, це в основному були овочі, а також фураж для коней. Допомога

населення окупованої території зводилася не лише до постачання загонів продовольством, воно також утримувало бійців, які перебували на завданнях, жителі попереджали партизанів про вивезення німцями продуктів харчування, були провідниками під час здійснення бійцями продовольчих операцій, допомагали виявляти місцезнаходження заготівельних баз, продовольчих складів, інформували про їх охорону.

Про забезпечення учасників радянського Руху опору продовольством опікувалися й підпільні організації та групи. Часто підпільники діставали продовольство на базах, складах, в обцинних господарствах шляхом підробки документів. Так, підпільники с. Рацeve Вознесенського району Миколаївської області виготовляли окупаційні документи, по яких у Вознесенську на маслозаводі і ковбасній фабриці одержували продукти і відправляли їх до загонів [27, с. 160]. Підпільники Одеської області були постійними постачальниками продовольства загону «Буревісник». Зокрема, підпільники Вradі-ївської організації зібрали 200 пудів борошна, 300 кг різних жирів, 500 кг солі, а члени Кривоозерської організації створили матеріальну базу для цього формування в період його створення, де було заготовлено 10 т борошна, понад 20 ц м'яса, 12 ц жирів та ін. продуктів [27, с. 165].

Не завжди партизани отримували продовольчі товари в населення мирним шляхом, нерідко вони вдавалися до реквізицій. Наприклад, у німецьких документах описується випадок, коли на півночі Сумщини «у ніч на 17.09.[1942] бандити вломилися в Дедовчину й, загрожуючи, вимагали в жителів продукти харчування й предмети одягу» [21, с. 366]. Як правило, у першу чергу продукти харчування вилучалися в колабораціоністів, а в «радянських» областях у селян забирали лише частину продовольства, щоб не загострювати відносини з місцевим населенням. Частіше до грабежу продуктів у населення партизани вдавалися на території Західної України. Так, у Львівській області у квітні 1944 р. у селах Товмач і Дальнич «голодна банда в хатах грабувала все, що потрапило...» [21, с. 371].

Постає питання про те, яку частину продовольства бійці одержували у вигляді трофеїв, а яку – у населення. Вирішення цього питання залежало від командира й особового складу загону – інтенсивність бойової діяльності прямо пропорційно відбивалася на кількості захопленого як трофеї майна. Так, наприклад, Волинське з'єднання ім. Леніна, Вінницьке з'єднання харчувалися за рахунок місцевого населення, а Сумське та Кавалерійське з'єднання «столувалися» переважно в німців [21, с. 374 – 375].

Одним з ефективних шляхів заготівлі партизанами продуктів харчування, особливо хліба, з 1943 р. був збір урожаю на полях обцинних господарств і в спалених німцями селах. Так, восени 1942 р. після збирання врожаю доля Сумського загону складала 12 т жита, 10 т проса, 300 т картоплі, 250 т сіна [29, с. 129]. Із метою тривалого зберігання таких продуктів бійці організовували спеціальні бази. Так, влітку 1943 р. з'єднанням О. М. Сабуро-

ва були заготовлені три бази, в яких містилося 45, 18 та 13 т жита [4, арк. 34]. Чернігово-Волинське з'єднання в 1943 р. забазувало 200 мішків борошна, 97 мішків крупи гречки, 550 кг сухарів [3, арк. 39]. Зазвичай загонами мали по кілька баз розкиданих географічно, що гарантувало від захоплення продуктів супротивником, а також забезпечувало наявність продовольства при зміні місця дислокації. Бази зазвичай робилися в лісі, на сухій височині, у землі, подалі від населених пунктів й про місця їх розташування знала обмежена кількість осіб.

Практикувалася загонами також віддача певної кількості продуктів надійним селянам, які зберігали їх у більш сприятливих умовах і на вимогу повертали. Такий шлях утримання продовольства був розповсюджений на хуторах, що пояснюється їх віддаленістю й можливістю непомітно привезти продовольство.

З 1944 р. поширеним джерелом надходження продуктів харчування до загонів стали бази та склади націоналістичного Руху опору, кількість яких була значною. Так, у серпні 1943 р. з'єднання під командуванням І. Є. Скубка вилучило продуктів у націоналістів з 18 складів [17, арк. 113]. За період свого існування Волинське з'єднання ім. В. І. Леніна розкрило 82 склади [8, арк. 233]. Вражає не лише кількість баз націоналістів, але й перелік продуктів, які зберігалися в таких сховищах. Наприклад, за період з 4. 04. 1943 р. по 1. 06. 1944 р. Перше молдавське з'єднання забрало в УПА 274,5 т продовольчого зерна, 128,5 т фуражного зерна, 13,5 т білого борошна, 2,4 т жирів, 0,4 т сиру, 0,55 т ковбасних й рибних виробів, 4 т квашених овочів та фруктів, 2,9 т сухарів, 450,8 т цукру, 2,1 т солі [14, арк. 40]. З'єднання М. І. Наумова в січні 1944 р. на березі р. Случ знайшло підземні склади націоналістів, в яких за переписом майна було більше трьох тисяч найменувань усілякої продукції, включаючи спирт і масло, мармелад і ковбаси, свинячі окости й кури, залиті смальцем [30, с. 167].

З налагодженням авіаційного зв'язку учасників Руху опору з радянським тилом частина продуктів харчування доставлялася з Великої землі літаками авіації далекої дії. Слід зазначити, що продовольство не перевищувало 3 – 5 % загальної ваги вантажів, що доставлялися з Великої землі. В основному це були найбільш дефіцитні продукти в умовах ворожого тилу: сіль, цукор, чай. Постачання партизанів продовольством проходило через Наркомзаг СРСР, Наркомхарчпром СРСР, Наркомм'сомолпром СРСР, Наркомрибпром СРСР за рахунок залишків промисловості [31, с. 177], проте досить часто виділені продукти не надходили до місця призначення. Так, на грудень 1942 р. УШПР було виділено більше 18 т різних продуктів, а на перший квартал 1943 р. близько 160 т, проте у січні 1943 р. із усього виділеного продовольства загонам було доставлено всього лише 15 т [36, с. 274]. Через відсутність літаків основна частина вантажів залишалася на складах і використовувалася головним чином для забезпечення груп, що направлялися за лінію фронту.

Значну допомогу партизанським формуванням у продовольчому постачанні, особливо в період пе-

рекидання в тил ворога, робили представництва УШПР при військових радах фронтів. За 1942 – 1944 рр. тільки представництво при Військовій раді 4-го Українського фронту одержало для потреб партизанів 27 т борошна, 44 т хліба, 5 т круп, близько 3 т цукру, понад 3 т солі, 2 т овочів і т. ін. Постачання здійснювалося в основному службами тилу фронту [36, с. 276].

Постачання продовольством із радянського тилу не було регулярним і не в усі одиниці прибували літаки. Крім того, радянське командування прагнуло доставити в тил ворога найнеобхідніше — зброю, боеприпаси, матеріально-технічне оснащення. Тому ЦК КП(б)У і УШПР неодноразово вказували штабам формувань на необхідність створювати власні продовольчі запаси.

В умовах розміщення в лісовому таборі загонами змушені були організувати власні підсобні господарства, серед яких були млини, крупорушки, пекарні, ковбасні фабрики й ін. Яскравим прикладом у цьому випадку виступає Рівненське з'єднання № 1 під командуванням В. А. Бегми. Бійцями цього формування були відремонтовані й пущені в експлуатацію 13 млинів, 15 молотарок, шість олійниць, крупорушки [6, арк. 24]. Усі ці господарства обслуговували також й місцеве населення.

Для забезпечення особового складу бойових одиниць хлібом господарчі частини загонів організовували млини й хлібопекарні. Так, Рівненське з'єднання № 2 «За Родину» під командуванням І.П. Федорова у розпорядженні мало три парових млини в селах Біле, Перекальє й Муравін Морочновського району, а з травня 1943 р. після розгрому гарнізону супротивника в районному центрі Морочно – чотири [5, арк. 252]. У з'єднанні ім. М.С.Хруцова був свій паровий млин у лісі біля с. Червона Воля. Це перший партизанський млин у Житомирській області, на якому із серпня 1943 р. по лютий 1944 р. було перемелено до 30 т зерна [10, арк. 172]. Майже кожне формування мало хлібопекарню.

Господарчі частини більшості партизанських одиниць мали так звані скотарські ферми, які під час рейдів пересувалися разом з обозом. Так, восени 1942 р. у з'єднанні під командуванням Д.К. Ніколайчика була створена скотарська ферма, на якій було до 200 голів худоби й до 200 коней [10, арк. 168]. З'єднання Я. І. Мельника мало більш ніж 100 голів худоби [9, арк. 115]. У такий спосіб бійці забезпечували себе запасом м'яса, а також молока для поранених. Начальники господарчих частин організовували приготування м'ясних виробів. Так, господарники у формуванні Д.М. Медведева власними силами випускали «московську», «краківську», «чайну» ковбасу [28, с. 138], а в Сумському з'єднанні за споминами начальника штабу Войцеховича, М. І. Павловський готували таку ковбасу, «якій позаздрила б будь-яка краківська ковбасня» [20, с. 42].

Для організованого розподілу та вживання продуктів харчування партизани іноді встановлювали розміри денного продовольчого пайка. У середньому він обмежувався 600 – 800 г. хліба, 300 – 500 г. м'яса, а овочі, крупи й ін. продукти видавали за

потребою. Іноді норми видачі продовольства могли дещо змінюватися, наприклад, у Тернопільському з'єднанні денний раціон складався з 1 кг хліба та 0,5 кг вареного м'яса [18, арк. 76], а в формуванні І. П. Федорова у скрутний час денний раціон становив усього 150 г. м'яса [5, арк. 253]. У деяких бойових одиницях, таких як з'єднання під командуванням М. І. Шукаєва, Я. І. Мельника, С. А. Олексенка, А. З. Одухи, В. А. Андреева норми продовольчого харчування взагалі не були встановлені. Проте всі вищезазначені норми та правила порушувалися залежно від наявності продуктів, обстановки та району дислокації формування. Під час рейдів, на віддалених диверсіях і т. ін. бійці отримували сухий пайок: сало, варене м'ясо, ковбаса, хліб, сухарі.

Крім перелічених обов'язкових продуктів бійці іноді одержували й деякі делікатеси, наявність яких залежала від бойової діяльності формування. Так, Рівненське з'єднання № 2 при розгромі гарнізону супротивника в районному центрі Чернігівської області Понорниця захопило склад, у якому зберігалось більше 100 000 яєць, отже, партизани мали можливість їсти яйця в необмеженій кількості [5, арк. 253]. Загін О. М. Сабурова при захопленні цього ж райцентру припасли 170 діжок із медом та кілька возів махорки [32, с. 496]. Крім хліба й м'яса, бійці із з'єднання під командуванням А. З. Одухи харчувалися вершковим маслом й сиром [15, арк. 466 – 467].

У забезпеченні продуктами харчування між командно-політичним і рядовим складом формувань спостерігалися деякі відмінності. Так, Василь Єрмоленко, який служив у двох з'єднаннях і особисто спілкувався з партизанами О. Ф. Федорова й С. А. Ковпака, зробив висновок: «У начальства завжди все було. Боєць може бути голодним, а в них завжди все було - горілка, усе, що хочеш» [21, с. 373].

Нерідко командування влаштовувало собі святково накриті столи. Наприклад, командир загону ім. Сталіна Григорій Балицький згадував про те, що його періодично запрошував на сніданок його командир – Олексій Федоров. 29 червня 1943 р. «сніданок був винятково гарний. Був спирт, закуска, смажені гриби, варені яєчка, молочна каша, але не можна забувати й про таке блюдо, як смажена свіжа риба» [22, с. 485]. Різноманітні страви зазвичай ставили на стіл при зустрічі командирів двох або більше з'єднань, про що неодноразово згадували в своїх спогадах партизанські командири.

На перший погляд може здатися, що партизани взагалі не мали проблем із продовольством і харчувалися досить «ситно». Але так званий «голодний час» наступав тоді, коли загонам доводилося подовгу перебувати в лісах і болотах, переховуючись від

німецьких каральних експедицій. За таких умов вони харчувалися будь-чим, як-то: гриби, ягоди, різноманітні коріння, мамалига, конина, нерозмелене жито. У радянському тилу на випадок виникнення голоду серед бійців був розроблений спеціальний довідник «Супутник партизана», серед порад якого був рецепт приготування борошна з деревини, правила вживання соснових або ялинових шишок, різноманітних лишайників, а також кореневищ очерету [19, с. 339 – 341]. Названий посібник мав чіткі вказівки щодо правил приготування рибної строганини, а також найпростіші способи збереження м'яса взимку та влітку [19, с. 338 – 339].

Труднощі з продовольством часто виникали у тих з'єднань, які в ході рейдів опинялися на території Західної України, де дислокувалися одиниці УПА, і населення перебувало під їхнім впливом. Так, за весь період існування з'єднання М. І. Шукаєва продовольче питання було одним з найважливіх у період переходу Карпат. Бійці змушені були їсти не тільки м'ясо, але й нутроці, шкіру, навіть гризти копита забитих коней [7, арк. 120]. Проте найскладніше проблема забезпечення продовольством стояла перед партизанами Одеси, де гестапівці знищили в катакомбах кілька продовольчих баз, тому їхній пайок безперервно урізався. Бійці Приміського загону часом отримували по ложці крупи на день, хліба не мали взагалі, вони «з'їли навіть шкіру із забитої раніше корови: різали на шматки і варили з неї «суп» [33, с. 127].

Висновки. Отже, резюмуючи способи та методи забезпечення партизанських загонів продуктами харчування, слід відзначити кілька джерел надходження продовольства, серед яких переважали німецькі трофеї та добровільна допомога мирного населення, проте не нехтували бійці також і грабінництвом, особливо на території Західної України. Організація партизанських загонів продовольством не була продуманою та чіткою, що пов'язано, перш за все, із військовою доктриною СРСР, й що призвело до багатьох проблем на початковому етапі існування радянського Руху опору. В умовах ворожого тилу й невирішеності багатьох тактичних питань партизани змушені були багато уваги й зусиль приділяти вирішенню повсякденних проблем, що призводило до негативних наслідків, передусім у військових операціях.

Проблема продовольчого забезпечення учасників радянського Руху опору потребує подальшої розробки, передусім треба більш докладно встановити взаємовідносини між партизанськими з'єднаннями та цивільним населенням, а також організації партизанських «їдалень».

Рецензент Венгер Н.В. – д.і.н., проф.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Центральний Державний Архів Громадських Об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 63, оп. 1, спр. 1, 91 арк.
2. Там само, ф. 63, оп. 1, спр. 90, 145 арк.
3. Там само, ф. 64, оп. 1, спр. 21, 175 арк.
4. Там само, ф. 65, оп. 1, спр. 37, 73 арк.
5. Там само, ф. 68, оп. 1, спр. 2, 359 арк.
6. Там само, ф. 69, оп. 1, спр. 1, 143 арк.

7. Там само, ф. 71, оп. 1, спр. 1, 127 арк.
8. Там само, ф. 73, оп. 1, спр. 1, 253 арк.
9. Там само, ф. 75, оп. 1, спр. 1, 121 арк.
10. Там само, ф. 79, оп. 1, спр. 1, 179 арк.
11. Там само, ф. 79, оп. 1, спр. 6, 88 арк.
12. Там само, ф. 85, оп. 1, спр. 1, 169 арк.
13. Там само, ф. 89, оп. 1, спр. 1, 361 арк.
14. Там само, ф. 89, оп. 1, спр. 8, 113 арк.
15. Там само, ф. 96, оп. 1, спр. 1, 509 арк.
16. Там само, ф. 97, оп. 1, спр. 4, 287 арк.
17. Там само, ф. 103, оп. 1, спр. 1, 220 арк.
18. Там само, ф. 105, оп. 1, спр. 1, 115 арк.
19. Вебер Ю. Спутник партизана / Ю. Вебер, Дальгиз, 1943. – 358 с.
20. Войцехович В. О. Сто днів звитяги: (Партизанські зшитки) / В. О. Войцехович; 2-е вид., випр. і доп. – К.: Дніпро, 1982. – 366 с.
21. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941/1944 / А. Гогун. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2012 – 527 с.
22. Дневник Г. В. Балицкого // Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941–1944 / [О. В. Бажан, С. И. Власенко, А. В. Кентий, Л. В. Легасова, В. С. Лозицкий (рук.)]. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2010. – С. 399 – 631.
23. Жученко И. Я. Поднимая партизан в атаку: Партийное руководство деятельностью партизанских формирований Украины в годы Великой Отечественной войны / И. Я. Жученко, П. А. Савчук. – К.: Политиздат Украины, 1984. – 220 с.
24. Клоков В. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни / В. Клоков, І. Кулик, І. Слінько. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 220 с.
25. Ковпак С. А. От Путивля до Карпат / С. А. Ковпак. – М.: Воениздат НКО СССР, 1945. – 136 с.
26. Корчев М. С. Годы огневые / М. С. Корчев. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 301 с.
27. Кучер В. І. Бойова діяльність антифашистського підпілля на Україні. 1941 – 1944 рр. / В. І. Кучер. – К.: Наукова думка, 1983. – 237 с.
28. Медведев Д. Н. Это было под Ровно / Д. Н. Медведев. – М.: Правда, 1987. – 494 с.
29. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине: 1941-1944: В 2 кн. / [Ю. В. Бабко, Д. Ф. Григорович, И. Я. Жученко и др.; редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (председатель) и др.]. – К.: Наук. Думка, 1985. – Кн. 2: Партизанская борьба. – 1985. – 431 с.
30. Наумов М. Западный рейд: Дневник партизанского командира / М. Наумов. – К.: Политиздат Украины, 1980. – 311 с.
31. Распоряжение Совета Народных Комиссаров № 24068-РС об отпуске продовольствия Украинскому Штабу Партизанского Движения от 15 декабря 1942 г. // Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны. 1941 – 1945: Документы и материалы. Русский архив. Т. 20 (9) – М.: ТЕРРА. – С. 177 – 178.
32. Сабуров О. М. Відвойована весна / О. М. Сабуров. – К.: Україна, 2008. – 736 с.
33. Строкач Т. А. Наш позивний – свобода / Т. А. Строкач. – К.: Політвидав України, 1979. – 464 с.
34. Указания начальника ЦШПД начальникам штабов партизанского движения о порядке снабжения партизан оружием, боеприпасами, продовольствием от 18 августа 1942 г. // Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны. 1941 – 1945: Документы и материалы. Русский архив. Т. 20 (9) – М.: ТЕРРА. – С. 131 – 132.
35. Федоров А. Ф. Подпольный обком действует / А. Ф. Федоров; литературная запись Евг. Босняцкого. – М.: Советский писатель, 1975. – 672 с.
36. Чайковский А. С. За нами Большая Земля (Помощь советского тыла в организации народной борьбы против фашистских захватчиков на временно оккупированной территории Украины, 1941 – 1944 гг.) / А. С. Чайковский. – К.: Вища школа, 1990. – 341 с.